

Rayonlaşmış sortlar haqqında müzakirə apararkən, məhsulun keyfiyyətindən danışmamaq mümkün deyildir. Məhsulun keyfiyyəti özlüyündə bir sıra əlamətlər kompleksi ilə ifadə edilən, mürəkkəb bir anlayışdır. Müasir elmi baxışlara görə tərəvəz məhsullarının keyfiyyəti dedikdə ilk növbədə, meyvələrin tərkibində olan quru maddə, şəkər, turşuluq, C vitamini, karotin, nitrat və nitritlərin miqdarı başa düşülür. Hazırda rayonlaşmış hər bir tərəvəz sortu üçün xarakterik olan əsas biokimyəvi maddələrin miqdarı təyin edilmişdir.

Yaxşı məlumdur ki, yerkökünün tərkibində likopin, mətbəx çuğundurunun tərkibində betanin, kələmdə U vitamini, bibər və badımcanda isə P-aktiv maddələri, paxlılarda zülallar və onların tərkibində əvəzolunmaz amin

turşularının miqdarı, digər məhsullarda olduğundan çoxdur. Tərəvəz məhsullarının hər birinin digərinə nisbətən bioloji aktiv maddələrin miqdarına, müalicəvi əhəmiyyətinə, məişətdə istifadə genişliyinə görə öz üstünlüyü vardır. Bu üstünlük pomidorda antioksidant tipli maddələrin olmasına, şirin bibərdə P-aktiv maddələrə və C vitaminin miqdarına, soğan və sarımsaqda efir yağlarının miqdarına, yerkökü və qabaqda-karotinin, mətbəx çuğundurunda-betanin və kaliumun, ağbaş kələmdə isə U faktoruna görədir.

Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq tərəvəz bitkilərinin yeni sortlarının seleksiyası işinin, təkcə geniş ərazilərdə becərmək üçün deyil, həm də fərdi təsərrüfat sahələri üçün də aparılması məqsəduyğundur.

BOZ-QONUR TORPAQLARIN BƏZİ DİAQNOSTİK GÖSTƏRİCİLƏRİ

F.H.MƏMMƏDOV

Azərbaycan ET Tərəvəzçilik İnstitutu

Azərbaycanda torpaq örtüyü şaquli zonallıq qanununa uyğun olaraq dəyişilir. Burada müxtəlif genetik tipə malik olan torpaqlar yayılmışdır. Bu mövzuda tədqiqat obyekti olan boz-qonur torpaqlarda bir tərəfdən qonur, digər tərəfdən boz torpaqların nişanələri əks etdiyindən belə torpaqlara səhra və yarımsəhranın boz-qonur torpaqları deyilir.

Boz-qonur torpaqlar arid iqlim şəraitində, seyrək bitki örtüyü altında, dəniz səviyyəsindən 400m-ə qədər olan Abşeronun parçalanmış dərəli-təpəli dağətəyi düzənliklərində yüksək karbonatlı suxurlar, ləşəbənzər gillicələr üzərində formalaşmışdır. Burada torpaqəmələ gətirən suxurlar əsasən duzlu gillər və onların aşınma məhsullarından ibarətdir.

Boz-qonur torpaqlar gilli, gillicəli, qumsal-gillicəli mürəkkəb qranulometrik tərkibə malikdir. Bu torpaqlarda humus az toplandığı kimi, iqlim şəraitindən asılı olaraq torpağın aşağı qatlarına az keçə bildiyindən torpağın genetik qatları bir-birindən zəif fərqlənir. Boz-qonur torpaqların profilində ləkə və damarcıqlar şəklində karbonatlı olması müşahidə olunur. Boz-qonur torpaqların əmələ gəlmə prosesi çox quraq şəraitdə getdiyi üçün burada üzvi birləşmələr zəif toplanmış, torpaq profili tam formalaşmamışdır. Torpaq məhlulu qələvi mühitə malikdir.

Bu torpaqlarda humus 0,84-1,60%, azot 0,08-0,13%, pH 7,8-9,0, udulmuş əsaslar 22,5-30,4 mq/ekv, lil fraksiyası 32-40%, xüsusi çəki 2,63-2,76q/sm³, suyadavamlı aqreqatlar (>0,25mm) 40-55%, CaCO₃ 9-23%, ümumi məsaməlilik 48-52%, udulmuş Na 9,1-17,8%, quru qalıq 0,18-1,87%, qunt sularının minerallaşması 10,4-30,3 q/l təşkil edir. Boz-qonur torpaqlarda qunt sularının dərinliyi 1,5-3,5m-ə təsadüf edir. Bundan başqa, bu-

rada tala şəklində şoranlaşmış, şorakətləşmiş torpaqlara və qumsal sahələrə rast gəlinir. Şorakətləşmiş boz-qonur torpaqlar bərk kipliyə malik olduğundan quruyarkən torpaq qatlarında çatlar əmələ gətirir. Buna görə su aşağı qatlara eyni bərabərdə keçmir ki, bu da kənd təsərrüfatında ziyanlı bir hal hesab olunur. Ümumiyyətlə, boz-qonur torpaqlar aşağı bonitetli torpaq kateqoriyasına aiddir-42 bal.

Abşeron yarımadası yayı isti və quru, yaz və payız ayları sərin, qışı isə mülayim keçən yarımsəhra və quru çöl iqliminə malikdir. Burada günəşli saatların miqdarı 2200-2400 saat/il, günəşli günlərin sayı 230 gün təşkil edir. Torpaq səthindən buxarlanma təbii yağıntılardan 100-250mm çoxdur.

Abşeronun boz-qonur torpaqlarında kənd təsərrüfatı bitkilərinin, o cümlədən tərəvəz, bostan və kartof bitkilərinin normal inkişafı süni suvarma şəraitində mümkündür. Suvarma suyu Abşeron kanalından götürülür. Uzun illər suvarma şəraitində boz-qonur torpaqların morfoloji quruluşunda dəyişikliklər əmələ gəlmiş və suvarılan boz-qonur torpaq tipi inkişaf etmişdir. Suvarılan boz-qonur torpaqlar mədəniləşmiş torpaq qatının qalınlığı, qranulometrik tərkibi, şorlaşma, şorakətləşmə, suyun minerallaşma dərəcəsi və s. ilə fərqlənir. Bu torpaqlarda mədəniləşmiş qat tamamilə formalaşmış və qalınlığı 35-55 sm-dir. Suvarılan boz-qonur torpaqların əkin qatı açıq-qonur bozuntul rəngli, qalınlığı 25-30 sm, mexaniki tərkibi qumsal-yüngül gillicəli, strukturu dənəvər tozlu; əkinaltı qatı bozuntul rəngli, qalınlığı 20-25 sm, mexaniki tərkibi qumsal gillicəli, strukturu dənəvər kəltənli; illüvial qatın qalınlığı 30-40 sm, karbonatlı, gipsli, bəzən duzlu, bərkimmiş və müxtəlif dərəcədə daşlı olması ilə səciyyələnir.

Becərmə və suvarma nəticəsində suvarılan boz-qonur torpaqların aqrofiziki xassələri dəyişir. Bu torpaqların qranulometrik tərkibi müxtəlif olub, torpaq əmələgətirən süxurların dəniz çöküntülərinin tərkibi ilə əlaqədar dəyişir: qumlu, qumsal, yüngül gillicəli, orta və ağır gillicəli.

Torpağın əsas aqrofiziki göstəricilərindən biri suyardavamlı aqreqatların ($>0,25\text{mm}$) miqdarıdır. Xam boz-qonur torpaqlarda $>0,25\text{mm}$ suyardavamlı aqreqatların miqdarı 20-25% olduğu halda, taxıl, tərəvəz, yem bitkiləri və s. altında istifadə olunan suvarılan boz-qonur torpaqlarda suyardavamlı aqreqatların miqdarı artaraq 40-55% təşkil edir.

Suvarılan boz-qonur torpaqlarda humusun miqdarının dəyişməsi torpaqların mədəniləşmə dərəcəsini müəyyən edən torpaq qatının qalınlığı, əkilən bitkilərin tərkibi, üzvi və mineral gübrələrin tətbiqi ilə sıx əlaqədardır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, son 15 ildə aqrotexniki tədbirlərə riayət olunmaması, suvarmanın düzgün aparılmaması, üzvi və mineral gübrələrdən vaxtında və səmərəli istifadə olunmaması, növbəli əkin sisteminin pozulması və s. torpaqların aqrofiziki xassələrinin pisləşməsinə, humusun miqdarının və ehtiyatının azalmasına səbəb olmuşdur.

Uzun illər nəticəsində torpaqdan qida maddələri əkilən bitkilər vasitəsilə aparılmış, lakin yerinə qaytarılmamışdır. Bu da suvarılan boz-qonur torpaqlarda torpaq əmələgəlmə prosesinin zəifləməsinə, üzvi birləşmələrin azalmasına səbəb olmuşdur.

Boz-qonur torpaqlar karbonatlı olması ilə səciyyə-

lənir. Profil boyu CaCO_3 miqdarı 9-23% arasında dəyişməklə, əkin qatında 9-13,5%, aşağı qatlarda 13,5-23% təşkil edir. Suvarılan boz-qonur torpaqların əkin qatında intensiv suvarma nəticəsində karbonatların miqdarının azalması, yəni profil boyu yuyulması müşahidə olunur.

Xam boz-qonur torpaqlarda udulmuş əsasların cəmi 17,5-28,5mq/ekv arasında dəyişir. Uzun müddət becərilən, suvarılan boz-qonur torpaqların udma qabiliyyəti isə mədəniləşmə dərəcəsindən asılı olaraq nisbətən yüksək olub, 22,5-30,4 mq/ekv təşkil edir. Buradan bir nəticəyə gəlmək olur ki, optimal aqrotexniki şəraitdə suvarılan boz-qonur torpaqlarda udma tutumunun nisbətən artması prosesi baş verir.

Bitkilərin torpağın münbitliyinə, su və hava rejiminə tələbatı müxtəlif olmaqla, torpağın aqrofiziki xassələrinə də tələbatı eyni deyildir. Eyni sahədə tərəvəz, bostan və kartof bitkisinin dalbadal bir neçə il əkilməsi torpağın münbitliyini zəiflədir, xəstəliklərin, zərərvericilərin və əlaq otlarının artmasına səbəb olur. Ona görə də bitkilər əkin sahələrində növbələşdirilməli, yəni biri digərini əvəz etməlidir.

Ümumiyyətlə, Abşeronun suvarılan boz-qonur torpaqlarından tərəvəz, bostan və kartof əkinləri üçün istifadə etdikdə aqrotexniki qaydalara, yəni suvarma rejiminə, üzvi və mineral gübrələrdən düzgün və səmərəli istifadə olunmasına, növbəli əkin sisteminin tətbiq olunmasına riayət olunmalıdır. Bununla yanaşı, ərazinin torpaq-iqlim şəraiti, torpağın əkin qatının diaqnostik göstəriciləri, bitkinin bioloji xüsusiyyətləri və s. nəzərə alınmalıdır.

AQROEKOLOJİ PROSESLƏRİN VƏ MİKRO GÜBRƏLƏRİN "RKASİTELİ" ÜZÜM SORTUNUN MƏHSULDARLIĞINA VƏ MƏHSULUN KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

M.Z.ƏLİYEV, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi

A.S.ŞÜKÜROV

Azərbaycan ET Üzümçülük və Şərabçılıq İnstitutu

Aqrar sahədə inkişaf perspektivlərinin axtarıldığı bir dövrdə iqtisadi cəhətdən səmərəli olan üzümçülüyn vacib sahə olduğu ötən illərin təcrübələrindən məlumdur.

Üzüm tənəyindən yüksək məhsul götürmək üçün bir çox aqrotexniki tədbirlərlə yanaşı, xarici mühit amillərinin də öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Uzun müddətli seleksiya müşahidələri aparıldığına baxmayaraq, üzüm bitkisinin bir çox morfoloji və fizioloji xüsusiyyətlərini mədəni şəraitə uyğunlaşdırmaq mümkün olmamışdır. Üzüm tənəyinə təsir edən xarici mühit amillərindən temperaturun, işığın və rütubətin rolu böyükdür.

Temperatur:-bitkinin inkişafına, boy atmasına,

məhsuldarlığına müsbət təsir edir. "Rkasiteli" üzüm sortunun zoğları və yarpaqları daha çox şaquli vəziyyətdə olduğundan günəş enerjisindən istifadəsi çox yaxşıdır.

Temperatur şəraiti üzüm tənəyinin böyüməsi və məhsul verməsi üçün əsas faktor hesab olunur. Bundan başqa, tənəyə verilən formanın da rolu böyükdür. "Rkasiteli" üzüm sortu sıx yarpaq örtüyünə malik olduğu üçün bitkidə transpirasiya prosesi çox sürətlə gedir. Ona görə belə üzüm sortlarının dağ ətəyi və suvarılan arən bölgələrində becərilməsi daha məqsədə müvafiq hesab olunur.

Tənəyin aktiv temperaturu bioloji sıfırdan yuxarı olan temperatura deyilir. "Rkasiteli" üzüm sortunda aparılan fenoloji müşahidələr nəticəsində müəyyən